

rının gerçekleştirildiği yerde de aynı adı taşıyan bir cami vardır.

Ezrakî ve Fâkihî'nin kayıtlarında III. (IX.) yüzyılın ikinci yarısında Mekke'de Hz. Peygamber'in cinlerle bulunduğu bir yerden bahsedilmekte, fakat burada herhangi bir yapının bulunup bulunmadığı belirtilmemektedir. X. (XVI.) yüzyılın ikinci yarısında Cennetü'l-muallâ yakınlarındaki Ferhadiye adı verilen yerin burası olduğu tahmin edilmekte (Nehrevâlî, s. 319) ve İbn Zahîre'den de Resûlullahın cinlerle bulunduğu mekânın meşhur olduğu ve yine üzerinde bir yapı bulunmadığı öğrenilmektedir (*el-Câmi'ü'l-laîf*, s. 291). Mekke halkı her yıl zilhicenin bitmesine üç gün kala akşam namazı vakti Ferhadiye'de toplanıyor ve geceyi burada geçiriyordu (Ali et-Taberî, s. 73). 5 Zilhicce 1072'de (22 Temmuz 1662) burayı gören Faslı Ayyâşî de tepenin ağaçlık olduğunu ve üzerindeki düzlükte fakirlere yemek verildiğini kaydetmektedir (*er-Rihletü'l-Ayyâşiyye*, II, 279).

Mescid-i Cîn'in ilk yapımı 18 Muharrem 1112'de (5 Temmuz 1700) Mekke'ye gelen İbrâhim Ağa adlı mimar tarafından gerçekleştirilmiştir (Sincârî, V, 261-262). O dönemde iki geniş cadde arasında kalan Ferhadiye'de yer altına kubbesiz ve minaresiz olarak tesis edilen caminin kuzey ve güney tarafı sekiz, batı tarafı on altı ve doğu tarafı on bir adım uzunluğunda idi (*Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 1123). 2000 yılında tamamen yeniden yapılan Mescid-i Cîn yer üstündedir ve minareli modern bir cami görünümüyle yakınındaki Cennetü'l-muallâ ile birlikte Mekke'de ziyaret edilen önemli mekânlardan biridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tirmizî, "Emsâl", 1; Ezrakî, *Ahbâru Mekke* (Melhâs), II, 200-201; Fâkihî, *Ahbâru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Mekke 1407/1986-87, IV, 20-26; Fâsî, *Şifâ'ü'l-ğarâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1405/1985, I, 473-474; İbn Zahîre, *el-Câmi'ü'l-laîf fi fazli Mekke ve ehlihâ ve binâ'î'l-Beyti's-şerif* (nşr. Ali Ömer), Port Said 1423/2003, s. 290-291; Nehrevâlî, *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beytillâhi'l-harâm*, Kahire 1305, s. 319; Ali et-Taberî, *el-Erecü'l-miskî fi't-târîhi'l-Mekki ve terâcimi'l-mülûk ve'l-hulefâ* (nşr. Eşref Ahmed el-Cem-mâl), Mekke 1416/1996, s. 73; Ayyâşî, *er-Rihletü'l-Ayyâşiyye*, Rabat 1397/1977, II, 279; Sincârî, *Menâ'ihu'l-kerem fi ahbâri Mekke ve'l-Beyt ve vülâti'l-harem* (nşr. Melik b. Hayyât), Mekke 1419/1998, V, 261-262; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 1123-1125; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Kahire, ts., I, 172; M. İlyas Abdülğanî, *Târîhu Mekketel-mükerrreme kadîmen ve hadîşen*, Medine 1422/2001, s. 132-133.

H. AHMET SEZİKLİ

MESCİD-i DIRÂR

(مسجد الضار)

Medine'de münafıkların müslümanlara zarar vermek amacıyla Kubâ Mescidi'nin karşısına yaptırıkları, daha sonra Hz. Peygamber tarafından yıktırılan mescid.

Sözlükte "zarar vermek, muhalefet etmek, sıkıntı vermek" anlamına gelen **dirâr** kelimesi mescid kelimesiyle birlikte Kur'an-ı Kerim'de "mesciden dirâren" şeklinde geçmekte (et-Tevbe 9/107) ve âyette münafıkların yaptığı bu mescidden bahsedilmektedir. İslâm literatüründe yaygın olarak Mescidü'd-dirâr adıyla bilinen mescid, nâdiren Mescidü's-şikâk veya Mescidü'n-nifâk diye de anılır (İbn Hişâm, IV, 530; Taberî, XI, 18, 19).

Münafıklar İslâmîyet'in Medine'de güçlenerek yayılmasından rahatsız oluyor ve bu gelişmeyi önleyemedikleri için hayıflanıyorlardı. Hz. Bilâl'in okuduğu ezanın ardından müminlerin Mescid-i Nebevî'de saf tuttuğunu, birlik ve dayanışmalarının giderek arttığını görüyor, Hz. Peygamber'in sohbetlerine katılan müminlerin sayısının çoğalmasından hüzünle seyretenekten başka ellerinden bir şey gelmediğini söylüyorlardı. Ancak bu sırada içlerinden Vedîa b. Âmir onları teselli edebilecek bir haber verdi. Vedîa'ya Câhiliye devrinde hıristiyan olan ve o sırada Suriye'de bulunan Ebû Âmir er-Râhib'den bir mektup gelmişti. Ebû Âmir münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl'un yakın akrabasıydı. Müslümanlara karşı hilelerinden dolayı Resûl-i Ekrem'in "Ebû Âmir el-Fâsık" dediği bu kişi Bedir Gazvesi'ne müşriklerle beraber katılmış (İbn Sa'd, III, 540-541), Uhud'da da müşriklerin safında yer almış, Medineli hemşehrilerini tahrik ederek onları yanına çekmek istemişse de başarılı olamamıştı. Daha sonraki savaşlarda müslümanlara karşı olumsuz tavrını sürdürmüş, Mekke fethedildikten sonra Tâif'e sığınmış, Huneyn (Hevâzin) Gazvesi'nden ve Tâif seferinin ardından burada duramayarak Suriye'ye gitmişti. Giderken de münafıklara işlerini görüşebilecekleri bir mescid yapmaları ve güçlerinin yettiği kadar silah ve mühimmat toplamaları için haber yollamış, kendisinin Bizans makamlarına gidip oradan asker getireceğini ve Muhammed'le ashabını Medine'den çıkaracağını bildirmişti. Ebû Âmir mektubunda Bizans valisiyle görüşüğünü, kendileri des-

tek olurlarsa Bizanslılar'ı Medine'yi kuşatmaya ikna edebileceğini söylüyordu. Münafıkların bu konuyu görüşebilecekleri için dikkat çekmeyecek bir mekâna ihtiyaçları vardı. Vedîa bu mekânın nasıl yapılacağı konusunda bir öneride bulundu. Buna göre bir mescid inşa edip cemaate devam etmeyi kolaylaştırdıkları izlenimi uyandıracaklar, böylece hem Mescid-i Nebevî ile Mescid-i Kubâ cemaati arasında bir tefrika çıkarmış olacaklar, hem de Ebû Âmir ile gizlice görüşebilecekleri bir mekâna kavuşmuş olacaklardı. Vedîa b. Âmir'in teklifinin kabul edilmesinin ardından münafıklar süratle Kubâ'da bir mescid yaptılar.

Hz. Peygamber, Medine dışında Züevan denilen yerde Tebük Seferi'nin son hazırlıklarıyla meşgulken münafıklardan beş kişilik bir heyet gelip yağmurlu ve soğuk kış gecelerinde hasta ve özürülü olanların namaz kılması için bir mescid inşa ettiklerini ve kendilerine namaz kıldırarak burayı ibadete açmasını istediler. Resûl-i Ekrem sefere çıkmakta olduğunu, dönüşte orada namaz kıldırabileceğini söyledi. Sefer dönüşü ordusuyla birlikte Züevan'da konakladığında bazı münafıklar gelerek Hz. Peygamber'i mescidlerine götürüp namaz kıldırarak istediler. Bu sırada mescid ve onu yapanların niyetleri hakkındaki âyetler nâzil oldu (et-Tevbe 9/107-110). Bu âyetlerde mescidi inşa edenlerin niyetlerinin müminlere zarar vermek, hakkı inkâr etmek, müminlerin arasına nifak sokmak ve daha önce Allah ve Resûlü'ne karşı savaşmış olan bir kişiyi (Ebû Âmir er-Râhib) beklemek olduğu belirtiliyor, bunların gayelerinin iyilik olduğuna dair yemin bile edebilecekleri, halbuki yalancı oldukları vurgulanıyor, Hz. Peygamber'e Mescid-i Dirâr'da asla namaza durmaması, buna karşılık takvâ üzerine kurulmuş mescidde (Mescid-i Kubâ veya Mescid-i Nebevî) namaz kılmasının daha uygun olacağı bildiriliyordu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem Medine'ye ulaşınca Âsım b. Adî (veya Ma'n b. Adî) el-Aclânî ile Mâlik b. Duşşüm es-Sâlimî'ye mescidi yıkmaları için emir verdi (Vâkidî, III, 1046; İbn Hişâm, IV, 530). Âsım ve Mâlik yatsı vakti sıralarında Mescid-i Dirâr'ı yıktılar. Çıkmamakta direnen Zeyd b. Cârîye'nin vücudunun bir kısmının yandığı söylenir. Münafıklar ertesi sabah mescidin yıkılmış olduğunu görünce Allah'ın, sırlarını ifşa ettiğini ve gizledikleri gerçek amacın Peygamber'e bildirildiğini anladılar.

BİBLİYOGRAFYA :

Vâkıdî, *el-Megâzî*, III, 1045-1048; İbn Hişâm, *es-Sîre*², IV, 529-530; İbn Sa'îd, *et-Tabakât*, III, 540-541; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medineti'l-münevver*, I, 52 vd.; Belâzürî, *Fütûh* (Rıdvân), s. 17-18; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân* (Bulak), XI, 17-26; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 21-26; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, Kahire 1281, I, 226; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, Kahire 1283, II, 130; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2616-2620; M. Ahmed Câdelmevlâ v.dğr., *Kaşaşu'l-Kur'an*, Kahire 1405/1984, s. 454-458; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), IX, 251-256; Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1986, II, 32-33; Cl. Gilliot, "Mosque of the Dissension", *Encyclopaedia of the Qur'an* (ed. J. D. McAuliffe), Leiden 2003, III, 438-440.

HÜSEYİN ALGÜL

MESCİD-i HARÂM

(المسجد الحرام)

Kâbe'yi kuşatan mescid.

Kur'an-ı Kerim'de on beş yerde geçen (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hîrâm" md.) Mescid-i Harâm tabiriyle Kâbe, Kâbe'yi kuşatan ve ibadet için kullanılan alan, Mekke veya Mekke haremî kastedilir (Zerkeşî, s. 41-43). Ayrıca "el-beyt, el-beytü'l-atîk, el-beytü'l-ma'mûr, el-beytü'l-harâm, el-harem, el-haremü'l-Mekki, harem-i şerif, Kâbe ve durâh (ضواح)" tabirleri de Mescid-i Harâm'ı ifade eder. Harem-i şerif terkibi Medine'deki Mescid-i Nebvî ve Kudüs'teki Mescid-i Aksâ için de kullanılmaktadır.

Mescid-i Harâm yeryüzünde bilinen en eski mesciddir (Âl-i İmrân 3/96). Hz. Peygamber İslâmiyet'i tebliğ için zaman zaman Mescid-i Harâm'ı kullanmış, yapılan baskılara rağmen Hacerülesved ile Rük-nülyemânî arasında namaz kılmıştır. Hz. Ömer'in İslâmiyet'i kabul etmesinden sonra müslümanların Mescid-i Harâm'da açıkça namaz kılmaya başladıkları bildirilmektedir (İbn Hişâm, I, 369). Kur'an'da, Mescid-i Harâm'ın ziyaret edilmesini engellemenin ve halkını oradan çıkarmasının Allah katında büyük günah olduğu belirtilir (el-Bakara 2/217). Mekke'nin fethi üzerine Resûl-i Ekrem meşhur fetih konuşmasını Mescid-i Harâm'da yapmış ve oraya sığınanların emniyette olacağını bildirmiştir.

İslâm öncesi dönemde Kusay b. Kilâb (ö. 480 dolayları) Mekkeliler'i Kâbe merkez olmak üzere Mekke ve çevresine yerleştirmiş, evlerin arasından Kâbe'nin bulunduğu alana geçişi sağlayan kapılar yapmıştır. Kâbe'yi kuşatan bu alan siyasi ve içtimai hayatın bütün fonksiyonlarının yerine getirildiği bir merkezdi (Cevâd Ali,

IV, 46). Hz. Peygamber'in amcası Abbas Mescid-i Harâm'ın sikâye (hacılara su temini) ve imâre (asayiş ve onarım) görevlerini üstlenmişti. Kureyş kabilesi de toplanma yerleri olan Mescid-i Harâm'a saygı gösteriyordu (Abdülhay el-Kettânî, I, 173-174).

Resûl-i Ekrem ve Hz. Ebû Bekir zamanında Mescid-i Harâm'da herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Hz. Ömer döneminde ise çevresindeki bazı evler istimlâk edilerek büyük oranda genişletilmiş ve 3613 m²'lik bir alan haline getirilmiş, etrafı göğüs hizasında bir duvarla çevrilmiştir (17/638). Hz. Osman devrindeki genişletmeyle alanı 4482 m²'ye ulaşan Mescid-i Harâm'a ilk revakın bu sırada yapıldığı kaydedilmektedir (Zerkeşî, s. 39). Abdullah b. Zübeyr'in Hicaz hâkimiyeti sırasında (683-692) onun tarafından başlatılıp Emevî Halifesi Abdülmelik zamanında sürdürülen ve I. Velîd döneminde tamamlanan (91/710) ilâvelerle birlikte Mescid-i Harâm'ın alanı 10.270 m²'ye ulaşmıştır. Bu genişletme esnasında merkezinde Kâbe'nin yer aldığı avlu açık olarak korunmuş, Mısır ve Şam'dan getirilen mermer sütunların üstüne kemer inşa edilip Harem-i şerif'in üstü sâc ağacından düz bir çatıyla ve ahşap kısmı yaldızlanan bir tavanla örtülmüş, üzerlerine bazı tezyinatın yapıldığı sütunların başlıklarına altın kaplama levhalar ve kesme taşlarla yenilenen çevre duvarına pencereler konul-

muş, Abdullah b. Zübeyr'in zeminine kum döktürüp taş döşeterek tesviye ettirdiği tavaf alanı (metâf) başta olmak üzere Mescid-i Harâm'ın çeşitli yerlerine mermer döşenmiştir.

Emevîler'in Mekke valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin zemzemle Rük-nülhacerülesved arasında yaptırdığı mermer çeşme Abbâsiler'in ilk Mekke valisi Dâvûd b. Ali tarafından yıkıldı. Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr, Mescid-i Harâm'ın ihtiyacı karşılayamaması sebebiyle Mekke Valisi Ziyâd b. Ubeydullah el-Hârisî'den mescidin genişletilmesini istedi (137/754-55). Kuzey tarafındaki evler istimlâk edilip Mescid-i Harâm genişletildi. Ayrıca bir revak ve kuzeybatı köşesinde Umre kapısının yanına bir minare ilâve edildi. Mescid-i Harâm mermerle kaplandı ve ilk defa bir minber konuldu. 140 (757) yılında tamamlanan bu imar faaliyetlerine dair kitâbe Benî Cehm kapısı üzerine yerleştirildi. Abbâsî Halifesi Mehdi-Billâh 164'te (781) hac için Mekke'ye geldiğinde Kâbe'nin Mescid-i Harâm'ın ortasında yer almadığını görünce Kâbe'yi merkeze alacak şekilde bir genişletme daha yapılmasını emretti. 167'de (783-84) başlayan çalışmalar Mehdi-Billâh'ın vefatından sonra oğlu Hâdî-İlêlhak zamanında tamamlandı (170/786-87). Bu genişletme sırasında Harem-i şerif'e yüksekliği 4,8 m. ve çevresi 1,44 m. olan 484 sütun konuldu, bun-

Mescid-i Harâm'ın kuş bakışı görünüşü

